

ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ З ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена проблемам історії військових формувань з іноземців у складі російської армії у другій половині XVIII ст., особлива увага приділяється історії Молдавського гусарського полку (нового).*

Ключові слова: російський уряд, колонізація, іноземці, гусари, молдо-волохи, Південна Україна, Вольності Війська Запорозького, шанці.

Проблема історії іноземної військової колонізації не нова для історичної науки, проте більшість авторів переважно зосереджуються на дослідженні Нової Сербії та Слов'яносербії¹, інші ж етнічні військові адміністративно-територіальні утворення залишаються поза увагою або згадуються лише побіжно.

Чергова для російської влади в її причорноморських устремліннях війна з Туреччиною 1768 – 1774 рр. завдала значних демографічних та матеріальних збитків Єлисаветградській провінції. Під час татарського набігу на неї тільки у 1769 р. загинуло та потрапило в полон 3144 особи, було спалено 1900 хат, 4 церкви, 3 вітряки, гуральня. Крім того татари забрали 13567 голів великої рогатої худоби, 1557 коней, 17000 овець. Найбільших утрат зазнав Єлисаветградський пікінерний полк, колишнє Новослобідське козаچه поселення, в якому було щент знищене розкольніче село Красний Яр, внаслідок чого загинуло 1806 його мешканців. Тоді ж повністю спалено слободу Аджамку (300 будинків, церкву, млин) та знищено 155 її жителів. У Вершино-Кам'янці татари зруйнували 142 будинки, церкву та 2 вітряки, людські втрати склали 171 особу. Не оминула лиха доля і село Мурзинку, 79 мешканців якої та прилеглих хуторів загинули чи потрапили в полон. У цих населених пунктах нападники знищили 27 будинків та вітряк. Відступаючи, татари також захопили в полон у слободах: Висі – 18 осіб, у Лелеківці – 5, Красній – 6, Веселому куті – 4 особи². У зв'язку з даними трагічними подіями велика кількість населення залишила спустошений край, оселившись в інших місцях. Цей факт і став одним із тих визначальних чинників, які вплинули на рішення російського уряду розмістити на спустошених територіях військово-поселення з молдо-волохів^{**}, котрих під час російсько-турецької війни 1768 – 1774 років влада починає переселяти, хоча справедливішим буде визначення "переганяти", на терени Російської імперії з Бессарабії та Ханської України – земель між Дністром і Бугом, коли згадані території перебували під контролем російського війська. Важке становище населення, яке перебувало у фронтовій зоні, постої, здирства, грабунки війська – все це сприяло урядовим агентам успішно організувати переселення частини жителів, в основному Бессарабії, яку в російського уряду

¹ Гусари – різновид кавалерії, вперше з'явилися в Угорщині 1458 р. Широкого розповсюдження в російській армії гусарські полки набули в період правління Єлизавети Петрівни. Формувались на основі гусарських команд, започаткованих ще Петром I. У першій половині XVIII ст. були створені та розміщені в Україні Сербський, Угорський, Грузинський, Волоський і Молдавський гусарські полки. Це були так звані старі полки. У середині 1760-х років Молдавський гусарський полк спочатку перейменовується на Охтирський, а згодом на Самарський польовий полк.

^{**} У літературі зустрічаються дефініції "молдавани" (радянська історіографія) та "румуні" (румунська історіографія), але, на нашу думку, їх недоцільно використовувати при дослідженні XVIII ст., адже в цей час ще не була сформована ні молдавська політична нація, ні румунська. Більш доцільно – "волохи" та "молдо-волохи", останні – це жителі Молдавського князівства, термін політико-географічний, а не етнічний.

не було надій залишити під своєю владою. Обмежений особовий склад 1-ї армії (35 тис. осіб) не дозволяв здійснювати широкі наступальні дії, адже наявних сил ледь вистачало для забезпечення охорони територій Молдавії та Валахії від набігів турецьких військ³.

Ідея масового переселення молдо-волохів в Україну російським урядом розглядалась ще раніше, а саме на початку 60-х років XVIII ст. У 1763 році київський асесор молдавського походження Михайло Корбе повідомляв російський уряд про бажання великої кількості молдо-волохів оселитись по берегах річок Бугу й Синюхи, засновуючи молдавські слободи. Також зазначалося, що бажанчі хотіли б отримати й пільги строком на 5 років. Запропонований М.Корбе проект переселення був копією вже здійсненого сербського поселення і мав у першу чергу сприяти інтересам молдо-волоських бояр та офіцерства. Не дивлячись на те, що він був прихильно сприйнятий російським урядом, проте не реалізувався саме через небажання Росії порушувати в той час мир з Туреччиною. Натомість молдо-волохам було запропоновано оселитись в Оренбурзькій губернії⁴. Зрозуміло, що така пропозиція не могла зацікавити потенційних переселенців. Згодом, коли з'явилась можливість оселитись на багатих і родючих українських просторах, молдо-волохи масово емігрували з батьківщини, тим більше, що набув чинності "височайший" дозвіл імператриці: "... дозволити частині з тих молдавців селитись у спустошених від нашествия татар пікінерських слободах Мурзинці і Бешці, а частині в ротах жовтого гусарського полку,.. в інших придатних для їх поселення місцях, іменуючи ті їх поселення молдавськими або волоськими слободами і заснувавши з них Молдавський гусарський полк на зразок інших Новоросійської губернії поселених полків"⁵. Молдавська колонізація Єлисаветградщини відбувалася згідно з резолюцією Катерини II генерал-губернаторові Київському і Новоросійському, генерал-аншефу Ф.М.Восійкову від 21 серпня 1769 р., частину якої наведено вище, та на підставі трьох оголошень, адресованих "волоському православному народу" від імені Василя Зверєва⁶, тоді ще майора, що були складені на основі відповідних указів та резолюцій Петербурга. На підставі другого і третього оголошень переселенці за їх бажанням отримували на Єлисаветградщині землю, "яка і названа Молдавією і полк Молдавський Гусарський"⁷. В.Зверєв рекомендував молдо-волохам залишати землі, що перебували під контролем "бусурманів", і переходити в підданство православної монархині, забираючи з собою свої сім'ї та майно, і приєднуватися таким чином до тих молдо-волохів, які вже осіли в "новій російській Молдавії" на Єлисаветградщині⁸. Переселенці, які вступали на військову службу в гусарський полк, на перших порах отримували по 60 левів і по 20 левів платні на рік та землю. Декларувалось, щоправда, без будь-яких підстав, що переселенці та члени їхніх сімей будуть назавжди звільнені від сплати податей⁹. Проте деякі колоністи, дізнавшись про реальні умови поселення, утікали за кордон. Так, зокрема, "поручик Молдавського гусарського полку з форпосту на р. Синюсі Іван Підгорний у травні 1773 р. доповідав коменданту фортеці святої Єлисавети, полковнику артилерії Дувінгу про те, що з 15 роти (Вільшанки) капітана Ісаєва втекло 15 сімей волохів, які перебували на польській території і погодилися повернутися назад до 15-ї роти"¹⁰.

Таким чином, на території спустошеного Єлисаветградського пікінерного полку було розміщено новий – Молдавський гусарський полк, сформований у 1769 році з молдо-волохів, греків та представників інших, підвладних Порті, балканських християнських народів, які під час війни 1768 – 1774 рр. перейшли на бік російської армії. Їм давалося право вибору місця поселення – Катеринославська провінція, Малоросія чи Молдавський гусарський полк¹¹. Новоутворений полк розташовувався по Чорному Ташлику, Синюсі та лівому березі Бугу. Він складав 22,2% території Єлисаветградської провінції, а це 313476 десятин (далі – дес.) землі. Відповідно, Чорний гусарський полк займав 304560 дес., Жовтий гусарський полк – 263676 дес., Єлисаветградський пікінерний полк – 368148 дес. і державні округи – 163570 десятин¹².

У 1770-х роках до складу Молдавського гусарського полку входило 16 рот, що розміщувалися по відповідних шанцях: Павловському, Виському, Піщано-Брідському, Чорно-Ташлицькому, Тернівському, Інгульському, Добрянському, Синюхо-Брідському, Липнязькому, Плетено-Ташлицькому, Лисо-Гірському, Тишківському, Сухо-Ташлицькому, Грузькому, Вільшанському і Катерининському¹³, з яких Катерининський, Синюхо-Брідський та Липнязький шанці були цілком новими поселеннями краю, майже виключно молдо-волоськими¹⁴. Центром Молдавського гусарського полку стала Ново-Українка або Павловський шанець.

Таблиця №1¹⁵

Розподіл землеволодіння в Молдавському гусарському полку в 1773 р.

№	Назва роти	На ротні чини припадало:		Пасо- виська (дес.)	Поміщицька земля		Вільної землі (дес.)
		дворів	(дес.)		дво-рів	(дес.)	
1	Павловська	404	12120	500	-	-	12380
2	Виська	329	9870	500	136	7090	600
3	Піщано-Брідська	327	9810	500	-	-	10690
4	Чорно-Ташлицька	327	9810	500	58	1740	8680
5	Тернівська	326	9780	500	191	5730	990
6	Інгульська	326	9780	500	122	3780	-
7	Добрянська	325	9750	500	54	1620	9130
8	Синюхо-Брідська	325	9750	500	106	3180	6570
9	Липнязька	325	9750	500	84	4620	2130
10	Плетено-Ташлицька	325	9750	500	52	2280	9645
11	Лисо-Гірська	325	9750	500	-	-	10750
12	Тишківська	325	9750	500	48	1440	6491
13	Сухо-Ташлицька	325	9750	500	-	3000	7750
14	Грузька	325	9750	500	190	5700	-
15	Вільшанська	325	9750	500	-	-	10750
16	Катерининська	325	9750	500	-	-	11080
Разом		5289	158670	8000	1043	40180	106626

Як бачимо, 40180 десятинами землі з 1043 селянськими дворами в Молдавському полку володіли поміщики, з яких найбільшими були полковник Зверев (4440 дес. із 48 дворами кріпаків), підполковник Булацель (3300 дес. з 10 дворами), княгиня Батова (2820 дес. з 24 дворами), поручник Сазонов із сином (2610 дес. із 87 дворами), секунд-майор Лобов (1659 дес. з 55 дворами), капітан Одобаш (1620 дес. з 54 дворами), майор Ставрович (1620 дес. з 54 дворами), майор фон Інскул (1440 дес. із 48 дворами), майор Макаров (1400 дес. з 48 дворами), ад'ютант Купчинський (1440 дес. з 48 дворами), підполковник Михалча (1110 дес. з 37 дворами)¹⁶. Дані наведеної таблиці свідчать, що поміщицьке землеволодіння було більш поширене в північній частині полку, на раніше заселених територіях, де більше половини усіх земель належало поміщикам, а кріпаки складали близько половини всього населення рот.

Історія формування згаданого військового підрозділу та заселення наданих йому в підпорядкування територій тісно пов'язана з діяльністю Василя Лупула-Зверева, якого після утворення полку було призначено його підполковником, а згодом і полковником. За твердженням російського дослідника, академіка В. Шишмарьова, Василь Зверев був "волох родом (його справжнє ім'я Василе Лупул), він з'явився в Росії з Молдавії в 60-х роках і тут вступив у гусари"¹⁷. За успішне виведення "єдиновірних" народів, в основному молдо-волохів, Зверев отримує звання полковника і, як уже зазначалося, очолює Молдавський гусарський полк. Василь Зверев не тільки сам виводив молдо-волохське населення в Україну, а й мав широко розгалужену мережу своїх агентів, знаходив способи використати аналогічну переселенську

діяльність інших колонізаторів для заселення просторів довіреного йому підрозділу. Внаслідок такої цілеспрямованої і широкомасштабної переселенської кампанії 1771 року в Молдавський гусарський полк "відразу переселилось 15526 осіб. об. ст. молдаван, греків, болгар, сербів та інших іноземних вихідців... Більшість переселенців 70-х років переважно складалися з молдаван"¹⁸. У вересні 1773 р. полковник Зверев затримує на Єлисаветградщині 200 родин болгар (1087 особи), яких майор Штерич вивів з Молдавії для поселення в Бахмутському гусарському полку. Після тривалих переговорів з російськими урядовцями цих переселенців розміщують в Молдавському гусарському полку на території Вільшанської роти та на річці Синюсі¹⁹.

Спустошення татарами Єлисаветградщини в 1769 році та масові переселення з Молдавії спричинили певні зміни в національному складі цієї провінції протягом 1765 – 1775 років. Молдо-волохи стали другою за чисельністю етнічною групою краю і в 1775 році вони склали 18,47% усього населення, українці – 64,47%, росіяни – 13,42%²⁰. Переселенці з Молдавії вирушали до своєї нової батьківщини із власним майном і худобою, а після освоєння на нових землях намагалися запровадити традиційний для них уклад життя в тій мірі, в якій дозволяли умови військових поселень.

Розглядаючи організований царатом переселенський рух іноземців, в тому числі й молдо-волохів, до України, не можна залишити поза увагою і певних проблем, які виникали під час цієї масштабної і тривалої акції, а це, насамперед, питання поземельної боротьби Січі, наступ на Вольності якої систематично та цілеспрямовано проводив російський уряд. Однією з форм боротьби запорожців за свої землі було захоплення скоту, зігнання новоселів з наданих їм територій і вивід їх у глиб запорозьких володінь. Так, наприклад, під час наїзду 14 лютого 1770 р. на територію Молдавського полку запорожці у його мешканців захопили 629 коней, з яких 300 верхових, 427 голів худоби, з яких 216 волів і 93 корови та 349 овець²¹, а в Плетеному Ташлику 400 запорожців зганяють більше ста родин новоселів²².

Переселення з територій новостворених полків не завжди було насильним, часто їх мешканці самі втікали від сваволі місцевої влади, особливо це стало помітним після 1769 року, коли кількість випадків втечі до запорожців збільшилась²³. Ось як Наталя Полонська-Василенко на основі широкої джерельної бази описує виведення новоселів: "приїздив загін запорожців чоловік з 30 і "виводили" з собою 20-30 родин, себто, вдвічі більше людей. Після того "виведені" повертались до слободи, розбирали хати, інші будівлі і вивозили з собою, разом з худобою і хатнім майном"²⁴. Кількість утікачів за Запорожжя була наскільки значною, що вони навіть заснували там нові поселення, наприклад село Макарівку, яке було заселене переважно вихідцями з Молдавського полку²⁵. Регулярними в цей час були взаємні скарги і звинувачення у стосунках між начальством Молдавського гусарського полку, комендантом фортеці Св. Єлисавети та Січчю²⁶, у знищенні якої Молдавський полк брав безпосередню участь, перебуваючи у складі п'ятого об'єднаного загону корпусу генерал-майора Петра Текелія. На чолі цього підрозділу знову ж таки стояв Василь Зверев, який після завершення операції навіть забрав Гардову церкву і передав Катерининському шанцю, де на той час іще не було церкви, хоча священника, Григорія Лабенського, вже призначили. Як зазначає дослідник запорозького козацтва, академік Д.І.Яворницький, "ця церква мала багато начиння: срібні кадила, кипарисові, окуті золотом і сріблом, хрести, срібні ліхтарі та інші цінні речі"²⁷.

Молдавський гусарський полк як окрема адміністративно-територіальна одиниця існував недовго. У 1776 році внаслідок уведення нового устрою військових поселень гусарські полки почали ділитися на дрібніші одиниці, кількість яких доводилась до 9, а в 1783 році гусарські полки в Україні взагалі скасовуються²⁸. На їх основі утворились так звані "легко кінні полки". Останні формувались не за національною, а територіальною ознакою (Єлисаветградський, Ольвіопольський, Павловський та інші). Після розформування Молдавського гусарського полку його територія перестає існувати як окрема національна-територіальна одиниця, а молдо-волохи втрачають свою відокремленість і зливаються з основною масою "російських підданих".

¹ Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб., 1869; Велицин А.А. Иностранная колонизация в России // Русский вестник. – Кн. 1 – 2. – СПб., 1889; Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. – СПб., 1908; Полон-

- ська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734 – 1775 рр.). – Ч. 1 – 2. – Мюнхен, 1960; Шишмарёв В.Ф. Романские поселения юга России. – Л., 1975; Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – XIX в. (Екатеринославская и Херсонская губернии в 1719 – 1858 гг.). – М., 1976; Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, 1998; Орлик М. Фортеця святої Єлизавети та іноземна колонізація Південної України (третя чверть XVIII ст.) // Етнічна історія народів Європи. – № 27. – К., 2008. – С. 147 – 151 та ін.
- ² Орлик В.М. До питання історії волосько-молдавських поселень на Україні. – К., 1996. – С. 12 – 13.
- ³ Ростунов И.И. Генералиссимус Александр Васильевич Суворов: Жизнь и полководческая деятельность. – М., 1989. – С. 169.
- ⁴ Національна бібліотека України, Інститут рукописів (далі – НБУ ІР). – Ф. Х. – Од.зб. 35014. – Арк. 34 – 35.
- ⁵ Там само. – Ф. 42. – Од. зб. 38. – Арк. 4 – 5.
- ⁶ Там само. – Арк. 3; 6 – 7.
- ⁷ Там само. – Арк. 6.
- ⁸ Там само. – Арк. 6 – 7.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Орлик М. Фортеця святої Єлизавети та іноземна колонізація Південної України (третя чверть XVIII ст.) // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 27. – К., 2008. – С. 150.
- ¹¹ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). – Т. XVIII. – С. 1018.
- ¹² НБУ ІР. – Ф.Х. – Од. зб. 35014. – Арк. 41.
- ¹³ Шмидт А. Херсонская губерния. – Ч.1 // Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. – Т. 23. СПб. – 1863. – С. 43.
- ¹⁴ НБУ ІР. – Ф.Х.. – Од. зб. 35014. – Арк. 39.
- ¹⁵ Складено на основі НБУ, ІР. – Ф.Х. – Од. зб. 35014. – Арк. 40 – 41.
- ¹⁶ Орлик В.М. Вказ. праця. – С. 22 – 25.
- ¹⁷ Шишмарёв В.Ф. Вказ. праця. – С. 57 – 58.
- ¹⁸ Кабузан В.М. Указ. соч. – С. 107.
- ¹⁹ НБУ, ІР. – Ф.Х. – Од. зб. 35014. – Арк. 38 – 39.
- ²⁰ Кабузан В.М. Указ. соч. – С. 111.
- ²¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр 239. – Арк. 14.
- ²² Там само. – Спр. 288. – Арк. 33.
- ²³ Твердохлебов А. Эпизод из истории предсмертной борьбы Запорожья. // Киевская старина. – 1886 – Т. VI. – С. 749.
- ²⁴ Полонська-Василенко Н. Вказ. праця. – С. 47 – 48.
- ²⁵ Там само. – С. 48.
- ²⁶ ЦДІА України. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 239. – Арк. 7; спр. 287. – Арк. 47; Спр. 288. – Арк. 33; Спр. 332. – Арк. 238 та ін.
- ²⁷ Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – Т. 1. – Львів, 1990. – С. 210.
- ²⁸ НБУ ІР. – Ф.Х. – Од. зб. 35014. – Арк. 46.

Статья посвящается проблемам истории военных формирований из иностранцев в составе российской армии во второй половине XVIII в., особое внимание уделено истории Молдавского гусарского полка (нового).

Ключевые слова: российское правительство, колонизация, иностранцы, гусары, молдо-волохи, Южная Украина, Вольности Войска Запорожского.

The article deals with the problems of the history of the military formations from the foreigners in the Russian Army in the second part of the 18 century, the special attention is paid to the history of the Moldavian hussar regiment (the new one).

Key words: Russian Government, colonization, foreigners, hussars, moldo-volokhs, Southern Ukraine, Liberties of Zaporizhia army.